
GYERMEKSZÁM(SZCENÁRIÓK) – AZ ÚJ CSALÁDMODELL KONTÚRJAI

Spéder Zsolt

A termékenységgel foglalkozó hazai demográfusok körében a napi bizonytalanság – hogy meddig tart, befejeződött-e vagy sem a (második) demográfiai átmenet, mi jellemzi majd az új termékenységi rezsimit – lassan két évtizede tart. Nem mint ha nem érzékelnénk nap mint nap a termékenységet alakító társadalmi tényezők mozgását, és nem mérnénk ugyancsak naponta akkurátusan a termékenységi magatartás mutatószámainak alakulását. A statisztikák folyamatosan tudósítanak a megszülető gyermekek számáról, évről évre mérjük a házasságon kívüli születések arányát, a gyermeket szülő nők átlagos életkorát, kiszámoljuk a korszpecifikus és a teljes termékenységi arányszámot. Több-kevesebb rendszerességgel adatokat gyűjtünk az ideális és a kívánt gyermekek számáról, a rövid és hosszú távú termékenységi szándékokról.

Nem panaszkodhatunk azért sem, hogy híjával lennénk a termékenységi magatartás jellegzetességeit taglaló írásoknak. A demográfus közösség folyamatosan nyomon követi a termékenységi magatartás egyes vonásainak változásait (Kamarás 2012; Kapitány 2010; Pongrácz 2007; S. Molnár 2011; Spéder 2004). Bőven támaszkodhatunk olyan átfogó hazai és nemzetközi munkákra is, amelyek a család – és így a gyermekvállalás, a párkapcsolati viszonyok, a gyermeki és szülői szerepek – átalakulását, ennek jellemzőit feszegetik (Somlai 2013; Spéder 2014; Tóth-Dupcsik 2007; Takács 2012). Az átalakulás mibenlétének számtalan jellemzőjét ismerjük tehát, ugyanakkor az új termékenységi/reproduktív rendet/rezsimit illetően igen sok nyitott kérdéssel is rendelkezünk. Vajon meddig tart a házasság népszerűségvesztése és a házasságon kívüli gyermekvállalás gyakorlatának terjedése? Hogyan alakul majd a gyermektelenség szintje, és milyen lesz a családtípusok megoszlása? Vajon a reproduktív népesség – a német ajkú országokhoz hasonlóan – két szektorra: a gyermektelen nem családi és a többgyermekes családi szektorra bomlik-e? A társadalmi változás tendenciái ritkán

szoktak „visszafordulni”, ám a házassági hajlandóság svédországi növekedése mégis arra utal, hogy nem kizárt ellentendenciák kialakulása sem (Ohlsson-Wijk 2011), így nem lehetünk bizonyosak benne, mennyire véglegesek a változások.

Az új termékenységi rezsim mibenlétének kérdőjelei elsősorban abból adódnak, hogy a széles körben ismert és használt teljes termékenységi arányszám torzít: azzal a feltételezéssel él, milyen lenne a nők termékenysége, ha életpályájuk során (a jövőben) úgy viselkednének, ahogy idősebb kortársaik ma (a jelenben) viselkednek. Az átalakulás viszont éppen azt jelenti, hogy egyben biztosak lehetünk: a reprodukzív korú mai fiatalok másképp viselkednek majd (a jövőben), mint a náluk korábban született generációk viselkednek ma (a jelenben).

Közeledik azonban az időpont, amikor azon generációk, akik a rendszerváltást követő években léptek termékenységi korukba, termékenységi karrierjük utolsó szakaszába érnek. (A rendszerváltás idején, 1990-ben 15 évesek mára, 2013-ra 38 évesekké váltak.) Bár a termékenységi magatartás átalakulása a kilencvenes évek második felében indult el, és a nyugati országok tapasztalatai szerint negyed évszázadnál hosszabb ideig is eltarthat, vannak jelek, amelyek az átalakulás lelassulására utalnak (a gyereket vállaló nők átlagos életkorának alakulása).

Tanulmányunkban azt a célt tűztük ki, hogy a demográfiai tendenciákra alapozva, azokat továbbgondolva becsüljük meg a jövőbeli magyar termékenységi magatartás gyermekszám szerinti jellemzőit.¹ Az előszámítások és a jövőkutatás fogalmi rendszeréből önkényesen és túlzott önbizalomtól fűtve vettük át és illesztettük cikkünk elé a „szcenáriók” fogalmat és címet. Messze vagyunk tőle, hogy valós családi scenárióról beszéljünk. Csak fel kell lapozni azokat az oldalakat, amelyek középtávú (2035-re vonatkozó) európai családszenáriókat vizsgálnak (Kapella et al. 2012), és amelyek megvitatásában az NKI részéről magam is részt vettem. Könnyen kitetszik, hogy jelen munkánk ahhoz képest igencsak szűkre szabott, földhözragadt. De a trendeket és összefüggéseket vizsgáló társadalomkutató számára mégiscsak „szcenáriókat” kívánunk kijelölni, mert a nők gyermekszám szerinti megoszlása a jövőre vonatkozik, és tartalmazza a jövőbeli bizonytalanságot is.

A jövőbeli termékenység alakulását e tanulmányban két perspektívából kívánom megközelíteni. Első lépésben a Bongaarts–Feeney-féle kiigazított termékenységi arányszám alakulását vizsgálom, amelyet a „potenciális termékenység arányszámainak” tekintek. Második lépésben az egyes gyermekszám szerinti családípusokra vonatkozó szakirodalmi ismereteket összegzem, illetve vizsgálom azok realitását a KSH termékenységi adatbázisa segítségével.

---

¹ E kérdésről az intézetben sokszor beszélgettünk Mariettával, vettünk figyelembe különböző megfontolásokat. Tisztelegő tanulmányunkkal hálánkat is szeretnénk kifejezni az intézetben folytatott izgalmas beszélgetésekért.

A MAKROSZINTŰ TERMÉKENYSÉG FELSŐ HATÁRAI: A KIIGAZÍTOTT TELJES TERMÉKENYSÉGI ARÁNYSZÁM (KTTA) ALAKULÁSA 1989 ÉS 2012 KÖZÖTT²

A demográfusok többsége számára nem volt meglepő a társadalom aktuális termékenységi viszonyait összefoglalóan legjobban jellemző és talán legelterjedtebb demográfiai mutató, a teljes termékenységi arányszám (TTA) rendszerváltozást követő erőteljes csökkenése. Azok, akik azt feltételezték, hogy az új viszonyok között a szocializmust jellemző korai gyermekvállalási minta (Andorka 1987) átalakul, és a szülővé válás *későbbi* életkorban következik majd be, a gyermekszám átmeneti csökkenését, a teljes termékenységi arányszám szükségszerű átmeneti visszaesését várták. Sőt azt is feltételezték, hogy amennyiben a halasztás a gyermekvállalási magatartás átalakulásának kizárólagos jellemzője, akkor a halasztás befejeztét követően a gyermekszám és a termékenységi arányszám a körülményektől függetlenül újra növekedésnek indul majd, elkezdődik az ún. „visszapótlási” időszak.

A kérdés, hogy az aktuális termékenységi mutatók átalakulásában milyen szerepet játszik az időzítés (a „halasztás” vagy az „előrehozás”), hogy milyen a mértéke az időzítési hatásnak, illetve annak, hogy növekszik-e vagy csökken a népesség gyermekvállalási hajlandósága, régóta foglalkoztatja a demográfusokat. Ám a *John Bongaarts és Giffith Feeny* által javasolt kiigazított teljes termékenységi arányszám (adjusted total fertility rate) új lendületet adott a kérdés elemzésének (Bongaarts-Feeny 1998).

Ezen új termékenységi mutató bemutatását megelőzően tekintsük át a termékenység változásának leírásához használt két mutató – a teljes termékenységi arányszám (TTA) és a nők gyermekvállaláskor jellemző átlagos életkora (ÁÉ) – alakulását, amelyek különben a kiigazított termékenységi arányszám kiszámolásához is alapul szolgálnak.

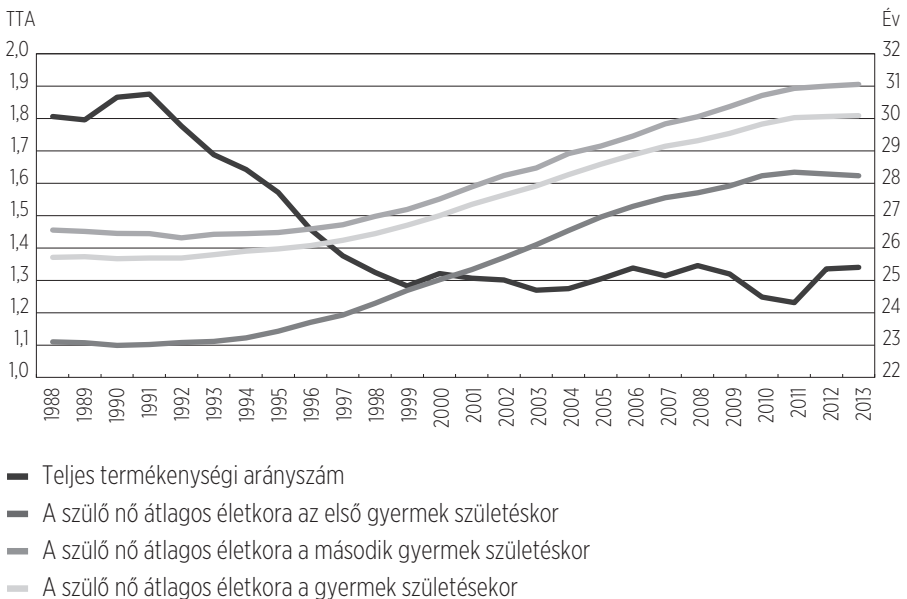
A demográfia iránt érdeklődők körében jól ismert, hogy a *teljes termékenységi arányszám* azt mutatja meg, hogy egy nő élete folyamán hány gyermeket vállal, ha gyermekvállalási hajlandósága az adott évben szülőképes korban lévő nők gyermekvállalási gyakorlatának felel meg. Az 1990-ben Magyarországon jellemző 1,87-es érték közel van a kétgyermekes átlaghoz, de talán kifejezőbb úgy fogalmazni, hogy a Magyarországon 1990-ben jellemző termékenységi viszonyok szerint 100 nőre 187 születés esett (vö. 1. ábra). A TTA-ról tudjuk, hogy 1992 és 1998 között radikálisan csökkent – 1,87-ről 1,32-re esett vissza a mutatószám értéke. Ezt követően a mutató az 1,3-es szint körül mozgott, s ettől máig nem mozdult el. Az *anya* átlagos életkora a gyermekek megszületésekor (ÁÉ) – az a

2 A kiigazított teljes termékenységi arányszám alakulását másutt már részletesebben bemutattuk. (Spéder 2014a).

mutató tehát, amely összefoglalóan jellemzi a gyermekvállalás időzítését – 1988 és 1996 között a 25,7–26,1 év közötti tartományban helyezkedett el, azt követően folyamatosan – előbb lassan, majd pedig sebesebben – nőtt, és 2011-ben már a 30 évet is meghaladta. Érdeemes megfigyelni, hogy a növekedés különösen 1998 és 2005 között volt igen gyors, évente meghaladta 0,3 évet.

1. ábra

A hazai termékenységi viszonyok alakulása 1988 és 2013 között néhány kiválasztott termékenységi mutató szerint

Ahogy jeleztük, a demográfusok tisztában voltak (és vannak) vele: amennyiben a termékenységi magatartásban lényeges változások következnek be, a teljes termékenységi arányszám (TTA) torzít. Nyilvánvaló ugyanis, hogy ha valaki egy vagy két évvel elhalasztja a gyermekvállalást, ettől önmagában sem befejezett termékenysége, sem az adott születési kohorsz termékenysége nem fog változni, csak a gyermekek fognak később megszületni. Vagyis az időzítési hatásnak ekkor nem a befejezett termékenység szintjére, „csupán” az adott naptári évek termékenységére és a korszerkezetre lesz hatása.

Az időzítés „torzító” hatása viszont rögtön megszűnik, amikor a halasztás vagy az előrehozás időszaka befejeződik, azaz amikor az anya átlagos életkora az első, illetve az összes gyermek születését tekintve megáll, nem változik tovább. A torzító hatás vizsgálata tehát jelenleg, az új évezred második évtizedében

különösen érdekes lehet, amikor a szüléskor jellemző átlagos életkor növekedése Magyarországon megállni látszik. (Míg 2011-ben 28,34 év, 2013-ban 28,23 év volt az átlagos életkor az első gyermek születésénél, tehát ebben az időszakban jelentős időzítési hatásról már nem beszélhetünk (vö. 1. ábra).

Bongaarts–Feeny egy olyan egyszerű módszert javasolt, amely a torzítás egyik aspektusát, az időzítési hatást (tempo effect) kiszűri, és megmutatja, milyen magas a termékenységi arányszám, ha nem lenne időzítési hatása. Amennyiben a halasztás kiszűrése után nem látszik termékenységcsökkenés, az alacsony gyermekszám kizárólag a halasztás számlájára írható, amennyiben viszont igen, akkor a halasztási hatás mellett a termékenység „mennyiségi” csökkenése (quantum effect) is hozzájárult, hogy Magyarországon már több mint egy évtizede 1,3 körüli a TTA. Bongaarts és Feeny e „torzítás” kiküszöbölésére alakít ki egy egyszerű és máig népszerű eljárást (BF-formula). Javaslatuk szerint az adott év TTA-ját korrigálni kell az adott időszakot jellemző halasztási ütemmel, azaz az adott év előtt és az azt követő évben jellemző szüléskori életkor-növekedés felével.³

A cikk megjelenését követően vita folyt a formula érvényességéről, egy későbbi tanulmányukban maguk Bongaartsék is módosítottak rajta, így az új kiigazított TTA-t kisebb ingadozás jellemzi, ám az eredeti BF-formula – éppen könnyű kiszámíthatósága okán – máig elfogadott. Megjegyezzük, hogy Bongaartsék, az eredeti TTA-hoz hasonlóan a kiigazított TTA paritás szerinti kiszámolására is lehetőséget láttak, amely tulajdonságot a későbbiekben, a termékenységi tendenciák értelmezésekor mi is ki fogunk használni.

E bevezetőt követően vizsgáljuk meg, vajon milyen szerepet játszik a halasztás, illetve a mennyiségi csökkenés a rendszerváltás utáni termékenységcsökkenésben. Először a TTA és a kTTA, majd utána a paritás szerinti arányszámokat hasonlítjuk össze.

A kiigazított teljes termékenységi arányszám (kTTA) tehát arról tájékoztat, hogyan nézett volna ki az átlagos gyermekszám (TTA), ha nem lett volna halasztás, pontosabban, ha a termékenységi viszonyokban *csak és kizárólag* a gyermekvállalás későbbi időszakra való elhalasztása okozná, okozta volna a változást.

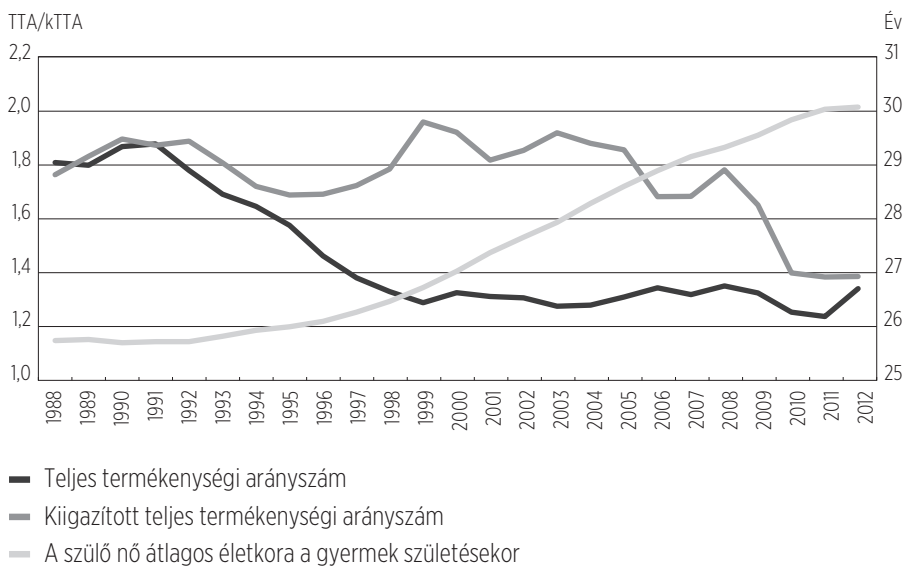
Ha a közel negyed évszázad magyarországi termékenységének alakulását e képzett mutató alapján értelmezzük, a közismerttől eltérő történet kerekedik ki előttünk. A kTTA alapján három időszakot érdemes megkülönböztetni (2. ábra). Az első időszakban, 1992 és 1996 között a halasztásra nem visszavezethető termékenységcsökkenés – quantum-hatás – figyelhető meg: a kiigazított TTA 1,89-ről 1,69-re csökkent. Nem zárható ki, hogy ez a mennyiségi csökkenés a rendszerváltást követő sokk és/vagy eufória következtében alakult ki (Zapf–Mau 1994). A termékenység tehát úgy csökkent, hogy „még” nem volt halasztás. Ezt követően, 1997 és 2004 között,

3 A kiigazított TTA tehát: $kTTA_i = TTA_i / (1 - r)$, ahol az $r = (\overline{A} \dot{E}_i + 1 - \overline{A} \dot{E}_i - 1)$ az említett korrekciós tényező.

abban az időszakban, amikor a gyermekvállalást nagyarányú halasztás jellemzi, a termékenységi viszonyokban egyfajta „mennyiségi növekedés” tapasztalható. Azaz a halasztás következtében a teljes termékenységi arányszámnak jobban kellett volna csökkennie, mint amennyire valójában csökkent. És ez csak azért nem következett be, mert a termékenység mennyiségi összetevője emelkedett, ami a kétezres évek első felében magas szinten tartotta a kiigazított TTA-t. A harmadik, 2005-től 2010-ig tartó időszakban a halasztási hatástól megtisztított termékenység szintjének (kTTA) lényeges, 1,85-ről 1,38 alá való csökkenését tapasztalhatjuk.

2. ábra

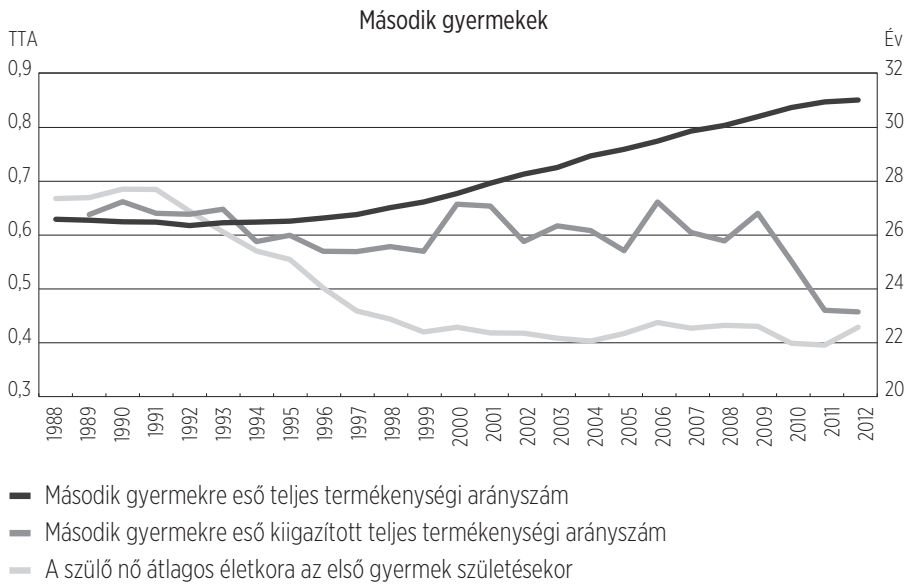
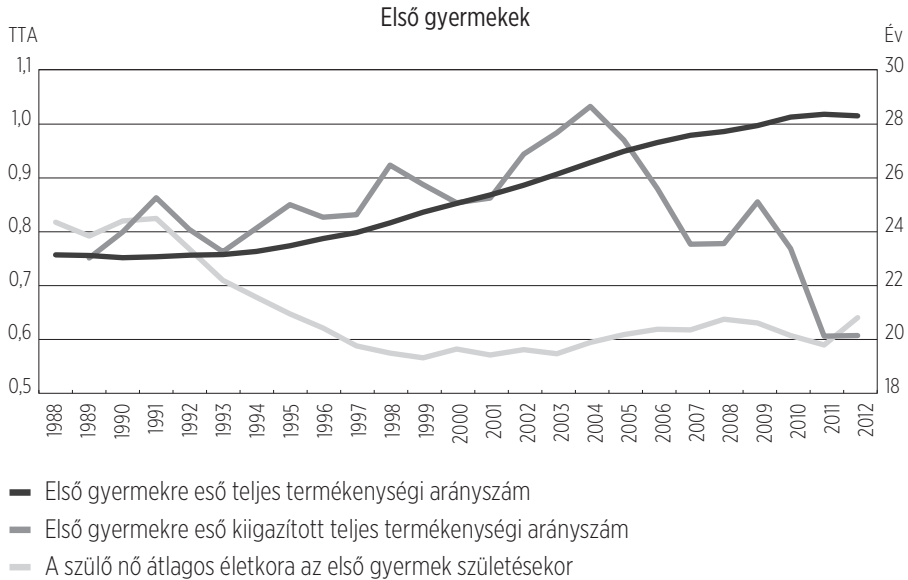
A teljes termékenységi arányszám, a kiigazított termékenységi arányszám és a szülő nők átlagos életkora Magyarországon 1988–2012 között

A halasztás időszakát illetően, azaz az 1996-ot követő években tehát alapvetően két időszakot különíthetünk el a termékenységi magatartásban. Az első, 2004-ig tartó időszakban a halasztásból szükségszerűen következő termékenységcsökkenést részben ellentételezte a gyermekvállalási hajlandóság növekedése, amely enyhítette a termékenység-visszaesés mértékét és mélységét. (Emlékeztetőül: a legtöbb volt szocialista országban ekkor 1,1 körüli termékenységet mértek.) Az évezred első évtizedének közepétől (2004-től) viszont az időszakos TTA 1,3-as szint körüli stagnálása a *gyermekvállalási hajlandóság visszaesésének* következménye. Ha 2004-től csak halasztási hatás lett volna, és a kiigazított TTA továbbra is az 1,9-es szint körül mozog, és nem csökken az 1,5-ös szintre (2010), akkor az időszakos TTA-nak emelkednie kellett volna.

3. ábra

A születési sorrend szerinti teljes termékenységi arányszám, a kiigazított termékenységi arányszám és a szülő nők átlagos életkora Magyarországon 1988-2012 között

Mélyebb betekintést kapunk, ha mind az időszakai, mind pedig a kiigazított TTA-t sorrend szerint választjuk szét, és megvizsgáljuk, hogy azokból mennyi esik az első, második, harmadik stb. gyermekekre. A leglényegesebb sorrend szerinti különbségeket az első gyermekre jutó TTA esetében figyelhetjük meg. A már említett, 1996-ot követő, 2004-ig tartó halasztási hatás, a nagyarányú eltérés az időszakos és a kiigazított TTA között az első gyermekre eső TTA-komponens esetében tapasztalható (3. ábra). 2004-ben, a „fordulat évében” még 0,5 gyermek a különbség a két érték között, ami 2011-re 0,25-re csökkent le. A TTA 2004 utáni 1,3-as szinten való stagnálásának lényeges összetevője, hogy az első gyermek vállalásának halasztásától független esélye lényegesen lecsökkent. Vagyis a BF-formula szerint 2005-től változik meg a szülővé válás esélye. A kiigazított TTA második gyerekekre eső része a vizsgált két évtizedben végig a 0,6 körüli értéken állt, vagyis az időszakos TTA-ban bekövetkező második gyerekekre jutó TTA-csökkenés szinte kizárólag a halasztásból következik. Megjegyzendő, hogy az utolsó három évet tekintve (2009–2012) a mennyiségi hatás jelei mutatkoznak. Végül a harmadik és többedik gyerekek születésének hatása a két TTA-ban azonos; a sokgyermekeseknél semmilyen késleltetési hatás nem mutatkozik.

Az TTA és a kTTA születési sorrend szerinti felbontása, illetve ezek összevetése eredményeképpen megállapíthatjuk, hogy a késleltetési és a mennyiségi hatások is leginkább az első gyermek születésénél, a szülővé válásnál jelentkeznek. Az első gyermekeket tekintve azt állapíthatjuk meg, hogy a szülővé válás gyakorlatának visszaesésében 2004-ig szinte kizárólag a halasztás a felelős. Mi több, 2004-ig a szülővé válás potenciáljának/esélyének emelkedéséről beszélhetünk, hiszen a kiigazított TTA inkább növekedett, mintsem csökkent volna. Az évtized közepét követően viszont az első gyermekszületésre eső időszakos TTA-nak már emelkednie kellett volna, amennyiben csak a halasztás játszik közre. Ám a halasztást kiszűrő kiigazított TTA csökkenése egyértelműen arra utal, hogy az évezred első évtizedének közepétől a szülővé válás hajlandóságának visszaesésére utaló tendenciát tapasztalunk.

Az időszakos és a kiigazított TTA közötti kapcsolat alapján az 1988–2012 közötti időszakot – a halasztási hatásokra koncentrálna – három szakaszra bontottuk. A kilencvenes évek közepéig csökkent a teljes termékenységi arányszám; a csökkenés egyik része a halasztásból, más része azonban a tényleges visszaesésből (a termékenységi szint csökkenéséből) adódott. A kilencvenes évek második felétől 2003-ig a halasztás felgyorsulása jellemezte a gyermekvállalókat. Ám mivel a TTA kevésbé csökkent, mint amennyire ez a halasztásból következett volna, ezt az időszakot bizonyosan nem jellemezte a termékenységi szint csökkenése (quantum-hatás). A harmadik időszakban is jellemző volt az ÁÉ növekedése, ugyanakkor a lelassult halasztás következtében az időszakos TTA-nak növekednie kellett volna.

Ez nem következett be, mert mindeközben fokozatosan csökkent a potenciális termékenység szintje (kTTA). Másképpen: ha csak a halasztás mechanizmusa „működött volna”, 2004-et követően – sok más posztkommunista országhoz hasonlóan – a TTA-nak növekednie kellett volna. A növekedés elmaradása vélhetően a termékenységi hajlandóság visszaesésének következménye.

Bongaarts–Feeny nagy népszerűségnek örvendő tanulmánya azt feltételezi, hogy a halasztáson kívül minden egyéb tényező változatlan. Vagyis a halasztást követően az életpálya minden egyéb eseménye a korábbi rendnek megfelelően következik be. Mint a kritikusok jelzik, ez minden bizonnyal hibás feltételezés. De józan ésszel is kézenfekvő kétségbe vonni: hiszen ha valaki évekkel később „kezdi” családtervei megvalósítását, indokolt a feltételezés, hogy időközben megváltozik az időhorizontja, vagyis hogy a kapcsolódó életpályák és azok eseményei (párkapcsolati pálya, munkapiaci karrier, lakásút stb.) is módosulnak. Nem beszélve arról, hogy idősebb korban a termékenységi szándékok csökkenő eséllyel valósulnak meg. Ugyanakkor a BF-formula segítségével kiszámított kTTA-arányszám egyfajta „potenciális termékenységi” értéknek, vagyis az adott periódust jellemző makroszintű termékenység „felső határának” tekinthető. Hiszen azt mutatja meg, hogy ha a termékenységi magatartást csak és kizárólag halasztás jellemzi, akkor az adott időszakban az adott társadalom termékenységi magatartása a jelzett szinten áll, mert a halasztást követően olyan termékenység jön létre, amely kohorszszemléletben ennek az értéknek felelhetne meg. Ezt a termékenység egyfajta „felső határának” tekinthetjük, mert reális azt feltételezni, hogy a halasztást követően az életpálya-változások és a biológiai okok következtében a termékenység mennyiségi komponense is változni, mégpedig csökkenni fog. Mindezek figyelembevételével az új évezred második évtizedében a potenciális termékenység gyors csökkenésnek indult, és valahol az 1,5-es termékenységi arányszám „környékén” állhatott.

DEMOGRÁFIAI ÉS TÁRSTUDOMÁNYI MEGFONTOLÁSOK A GYERMEKSZÁM/CSALÁDNAGYSÁG (ÁT)ALAKULÁSÁRÓL

A XX. század második felét, a szocializmus időszakát egyértelműen a kétgyermekes családmodell térnyeréseként értelmezhetjük. A majdnem befejezett termékenység, a 40–44 évesek termékenysége közel fél évszázad alatt (1970–2000 között) úgy igazodott a 2-es érték körül, hogy eközben a 20–44 éves női népességben a két gyermeket vállalók aránya az egyharmados arányról (34,9%) az ötven százalékos arány fölé emelkedett (52,1% 1995-ben). Ezt követően némileg visszaesett, de még 2005-ben is a termékeny életpályájuk vége felé közeledő nők 47,5%-át tette ki. Minden más családnagyság csökkent. Az köztudott, hogy a sokgyermekes családok száma a XX. században folyamatosan csökkent, de az nem, hogy lényegesen

kevesebben maradtak gyermektelenek, és az egygyermekesek részaránya is a nők egynegyedéről az egyötödére csökkent. Nem indokolatlan tehát a kétgyermekes családmódel univerzálissá válásáról beszélni.

1. táblázat

Az adott időpontban 40–44 éves nők megoszlása a megszületett gyermekek szerint (%)

Gyermekszám	Évek				
	1970	1980	1990	2000	2005
Nincs gyermek	12,8	10,2	8,5	7,8	8,5
1	24,2	28,2	22,0	20,0	21,3
2	34,9	41,9	50,5	51,1	47,5
3	15,6	12,2	13,7	15,0	16,2
4	6,4	3,8	3,1	3,6	4,0
5+	6,0	3,7	2,1	2,3	2,6
Összesen	100	100	100	100	100
(Átlagos gyermekszám)	(2,034)	(1,873)	(1,897)	(1,959)	(1,959)

Forrás: KSH (2006).

Az ezredfordulón viszont az általános trend megtörni látszik, hiszen a 2005-ben 40–44 éves nők körében a kétgyermekesek részaránya csökkent (47,5%), a három és az egy gyermeket vállalók részaránya pedig nőtt. Vajon a rendszerváltást követően átalakuló termékenységi magatartást illetően milyen várakozásaink lehetnek a jövőbeli családnagyságot tekintve? A következőkben az egyes családnagyságra (paritásra) vonatkozó szakirodalmi és statisztikai ismereteinket kívánjuk összefoglalni, és ennek alapján kísérreljük meg kitapasztalni az esetleges átalakulás lehetséges irányait.

GYERMEKSZÁM-PREFERENCIÁK

Bár a termékenység szubjektív indikátoraival, vagyis az ideálisnak tartott, illetve a kívánt és tervezett gyermekszámokkal kapcsolatban mindig merültek fel kételyek, hiszen ezek az egyén szintjén folyamatosan revideálódnak (Morgan–Rackin 2010), és lényeges eltérés mutatkozik az ideálisnak tartott és a megvalósuló

gyermekszám társadalmi átlaga között is (Goldstein et al. 2006; S. Molnár 2011), mégis, a szubjektív indikátorok a termékenység mutatóival párhuzamosan alakultak.⁴ A számtalan szubjektív indikátor közül a témánk szempontjából leginkább relevánsnak tartott gyermekszám-preferenciák változását mérő mutató alakulását mutatjuk be. E mutató azt méri, hogy a kérdezettek mennyire tartják előnyösnek/hátrányosnak, ha egy házaspárnak egy, kettő, három, négy vagy több gyermeke van, illetve ha nincsen gyermeke.⁵ A kérdés tehát nem „kényszeríti ki”, hogy egyik vagy másik családmódel mellett döntsünk, hanem azt térképezi fel, hogy egy-egy családmódel mennyire tűnik előnyösnek/hátrányosnak a népesség körében.

A rendszerváltozást megelőző évben, 1988-ban a kétgyermekes családmódel előnyössége egyértelmű volt (a kérdezettek több mint kilenczede tartotta előnyösnek). Ettől jól láthatóan elmaradt a háromgyermekes, illetve az egygyermekes családmódel népszerűsége, noha a kérdezettek több mint fele mindkét családnagyságot előnyösnek tartotta. Végül a gyermektelenséget a népesség döntő többsége (78%) ebben az időszakban rossznak tartotta.

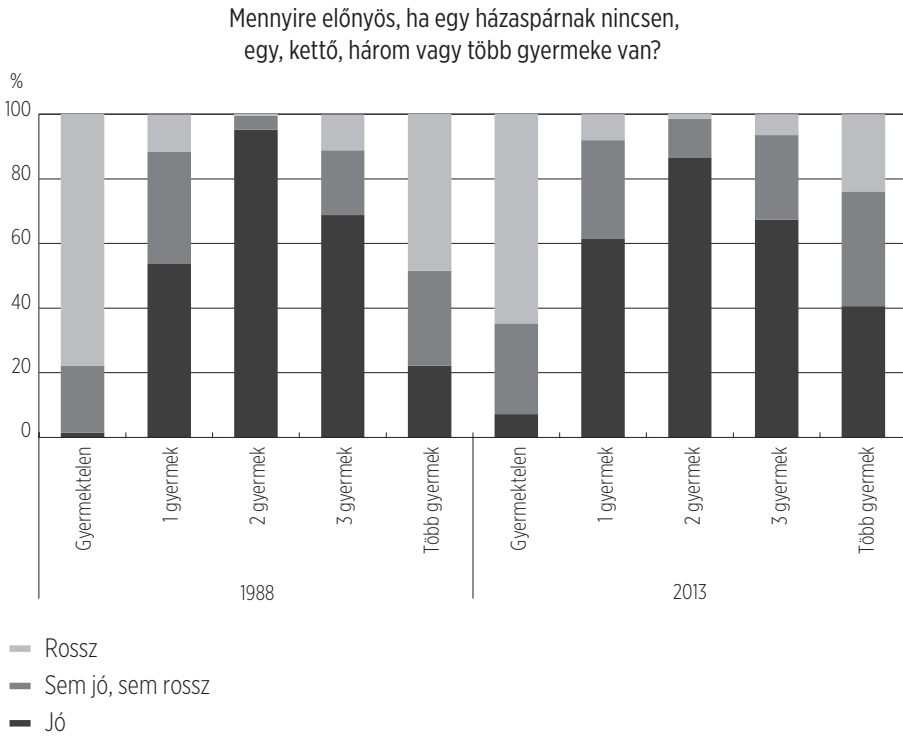
Egy negyedszázad alatt (1988–2013) a gyermekszám-preferenciák nem alakultak teljesen át – mint ahogy más családi értékekre is csak nagyon lassú változás jellemző –, ám hangsúlyeltolódásoknak tanúi lehettünk. Egyértelműen nőtt az egygyermekes és valamelyest csökkent a kétgyermekes családmódel preferáltsága. Mivel a háromgyermekes családmódel népszerűsége alig változott, a három családmódel előnyös megítélése közeledett egymáshoz. Ha csak az egyes családmódel elutasítottságát („rossznak tartók” aránya) vizsgáljuk, megállapíthatjuk, hogy a két szélső módel – gyermektelenség, négy vagy több gyerek – elutasítottsága csökkent. Noha két időpont összehasonlítása alapján veszélyes tendenciákra következtetni, S. Molnár (2011) elemzésével egybehangzóan mégis megállapíthatjuk, hogy általánosságban nőtt a családnagyságokkal szembeni tolerancia.

4 A két változó típus makroszintű oksági kapcsolatáról igen keveset tudunk.

5 Kérdés, hogy ma, amikor a fiatalok egy jelentős része nem házasságban vállal gyereket, helyes volt-e a kérdést így feltenni. Ugyanakkor az időbeli összehasonlíthatóság azt kívánja meg, hogy a kérdések szövegezésén semmit ne változtassunk.

4. ábra

A különböző családnagyság kedveltsége Magyarországon 1988-ban és 2013-ban

Forrás: Saját számítás, ISSP, 1988, 2013.

GYERMEKTELENSÉG

A gyermektelenség magyarországi megjelenésének és terjedési lehetőségeinek felvetése és taglalása első lépésben talán meglepőnek és irrelevánsnak tűnik, hiszen a gyermektelenül maradó nők részaránya évtizedek óta 8% körül állt (vö. 1. táblázat), a szándékokat illetően pedig a gyermeket nem tervező nők („akaratlagosan gyerektelenek”) részaránya elenyésző, 5% alatt marad, vagy a körül helyezkedik el (Pongrácz 2007; S. Molnár 2011). Ezzel egybecseng, hogy az ISSP adatai szerint a gyermektelenséget előnyösnek tartók részaránya 2013-ban 7% volt. A gyermektelenségre fókuszáló egyre szaporodó nemzetközi és hazai elemzések tanulságai mégis arra hívják fel a figyelmet, hogy a gyermektelenség gyakran nem szándékolt módon terjed, így növekedésével komolyan számolni kell (Dorbritz 2005; Keizer et al. 2008; Tanturi-Mencarini 2008; Szalma-Takács 2012; Mynarska et al. 2013).

A kutatók eleinte úgy gondolták, a gyermektelenség Európán belüli XX. századi növekedése Svájcra és Németországra korlátozódik (Dorbritz 2005), Frejka és Sardon nagy európai összehasonlító munkája után azonban világossá vált, hogy a gyermektelenség, ha eltérő mértékben is, sokkal több európai országot érint, illetve fog érinteni (Frejka–Sardon 2004). Németország nyugati felében a becslések szerint a hatvanas években született női generációk közel három tizede marad gyermektelen. Németország keleti felében viszont a gyermektelenség alacsony szinten – a nők egy tizedét érintette – való stabilizálódását vetítették előre (Dorbritz 1995). Dorbritz a német ajkú országokat illetően a tudatos vagy akaratlagos gyermektelenség demográfiai magatartását azonosította be, vagyis azon nézet és magatartás megjelenését, miszerint az élet teljességéhez nem elengedhetetlen, hogy szülői szerepeinket megéljük. Más európai országokban viszont a halasztó magatartással együtt, illetve annak következtében megjelenő „akaratlan”, „nem szándékolt” gyermektelenség terjedésére hívták fel a figyelmet (Tanturi–Mencarini 2007; Keizer et al. 2008). E szerzők feltárták azokat az életpályatípusokat, főképp női karrierutakat, amelyek nagy eséllyel jártak gyermektelenséggel.

Keizerék elemzéseinek eredményei szerint Hollandiában – amely különben Európa magasabb termékenységgű országai közé tartozik – a gyermektelenség tipikus iskolai, foglalkozási és párkapcsolati életpályák „eredményeként” jön létre (Keizer et al. 2008). A magas végzettségű, folyamatos foglalkozási karrierrel rendelkező nők körében nagyobb az esélye annak, hogy gyermektelenek maradjanak. A párkapcsolati életútnak is egyértelmű és szignifikáns hatása volt: minél tovább maradtak egyedül az érintett nők és férfiak, azaz minél későbbi életkorban találták meg partnerüket, házastársukat, annál nagyobb volt az esélye, hogy a nők gyermektelenül fejezik be reprodukív életpályájukat. A gyermektelenség okaként ekkor a család és munka összeegyeztetésének nehézsége, illetve a tartós párkapcsolatok kialakulásának nehézsége állapítható meg. Tarturi és Mencarini (2008), akik a gyermektelenség gyors terjedését Olaszországban városi körülmények között vizsgálták, arra hívták fel a figyelmet, hogy a gyermektelenség terjedéséért a versenyző, alternatív életcélok (az önkifejezés életcéljai, illetve a fogyasztási és kikapcsolódási célok) felerősödése is felelős lehet. A versenyző életcélok közötti konfliktus a kutatások szerint Németországban is meghatározóan jelen van (Dorbritz 2005).

Frejka és Sardon (2001) munkája alapján megállapítható volt, hogy a gyermektelenség Európában a volt szocialista országok körében a legalacsonyabb, ám ezen országokban is növekedésre kell számítani. E növekedési tendencia Lengyelországban volt a legerősebb: míg az 1960-ban született nők egy tizede volt gyermektelen, az 1965-ben születetteknek már 15%-a (Mynarska et al. 2013).

Lengyelországban a párkapcsolati helyzethez – egyedül élő nők – és részben a túl hosszú ideig elhúzódó képzéshez kötődik a gyermektelenség.

A hazai kutatások szerint a magyar nők körében alig jelenik meg az akaratlagos gyermektelenség (Pongrácz 2007), ám egyes társadalmi helyzetek nagyobb eséllyel járnak együtt a gyermektelenséggel (Szalma–Takács 2012). Ez utóbbi kutatás alapján megállapíthatjuk, hogy a harmincas éveik elején „ideiglenesen” gyermektelen nőknek csak ötöde válik anyává egy évtized alatt. Azaz ezen nők négyötöde harmincas évei végén, negyvenes éveik elején is gyermektelen marad. A korábbiakban is jelzett párkapcsolati helyzeten túl – nincsen stabil kapcsolat – Szalma és Takács szerint a lakáshelyzet nehézségei valószínűsítik leginkább a gyermektelenséget.

A rövid távú gyermekvállalási szándékok valóra váltását akadályozó tényezőkre vonatkozó kutatások (Heaton et al. 2003; Berrington 2004; Spéder–Kapitány 2009) is arra utalnak, hogy az „időleges gyermektelenség” a halasztás következménye, és a folyamatos későbbre halasztás eredménye a gyermekvállalási szándékoktól való lemondás lehet. A gyermekvállalás halasztásában kulcsszerepe van a párkapcsolati helyzetnek – partner hiánya, látogató párkapcsolat – és az életstílusnak. Meglepő módon, minden más tényezőt kontrollálva, az idősebb nők halasztják el inkább gyermekvállalási terveiket. Ismerve a késői gyermekvállalás kockázatait (Kapitány 2010; Kamarás 2012), a folyamatos halasztás szinte észrevétlenül vezet el a nem szándékolt gyermektelenséghez.

Megkérdőjelezhetetlen tehát, hogy a gyermektelenek részaránya növekedni fog, a nagy kérdés az, hogy milyen mértékben. Megállapodik-e a relatíve alacsonyabb (15% körüli) szinten, vagy pedig a német ajkú országokat jellemző magas szintre emelkedik? A közép-kelet-európai országokat, azon belül Magyarországot illetően legutóbb Sobotka (2005) végzett becslést. Közel egy évtizeddel ezelőtti becslése szerint a gyermektelen nők részaránya az 1975-ös születési évjáratban a reprodukív kor végére 16,2 és 20,6% közé esik majd (vö. 3 táblázat). Tíz év elteltével állíthatjuk, hogy Sobotka becslése akkurátus volt, hiszen az 1975-ben születettek körében a népszámlálási és a népmozgalmi adatok alapján 2013-ban, vagyis amikor az érintettek 38 évesek, 19,1%-os a gyermektelenség.⁶ A gyermektelenség csökkenésének utolsó éves üteme alapján – és figyelembe véve, hogy 38 év után a gyermektelen nők termékenysége romlik⁷ – a fenti generációban a gyermektelenség megítélésünk szerint 17%- körül várható. Ez az arányszám a jelenlegi tendenciákat figyelembe véve a gyermektelenség alsó határát jelentheti, hiszen a később született évjáratok esetében a halasztás tovább folyt. (Míg például

---

6 Köszönettel tartozunk Kelemen Dávidnak az adatok rendelkezésre bocsátásáért.

7 Évi 10%-os romlással számoltunk.

az 1975-ben születettek között a 33 éves kort elérve 26,4% volt gyermektelen, az öt évvel később születettek körében 34,3%-nak nem született még gyermeke.) Noha ez a 8% körüli „elmaradás” bizonyára csökkeni fog, nem valószínű, hogy az 1980-ban születettek körében a gyermektelenség mértéke az 5 évvel korábban születettek szintjére csökkenne. Nincs kizárva tehát az sem, hogy a gyermektelenség 25%-os szint körül áll majd meg.

Ismerve a később született évjáratok további halasztó magatartását, amennyiben következetesek vagyunk, a gyermektelenség további növekedését kellene előre becsülnünk. Ezt nem tartjuk kizártnak, sőt komoly realitása van. Ám e lehetséges scenárióval szemben két alternatív, jelenleg nem számszerűsíthető scenáriót is felállíthatunk. (i) A gyermektelenség növekedése csak a rendszerváltás nagy traumája miatt növekedett meg, és így az csak a rendszerváltó évjáratokat jellemzi majd. Ez a kohorsz-trauma jelenség a kelet-németországi termékenység alakulásában tetten érhető (Dornseiff–Sackmann 2002). (ii) Nincsen kizárva, hiszen erre Magyarországon a GYED bevezetése példa, hogy a halasztás időszakát a születés „előrehozása” váltja fel, ami egyértelműen csökkentené a gyermektelenség esélyét. A fentieket figyelembe véve a rendszerváltozás körül született kohorszokra, akik befejezett termékenységüket 2030 körül érik el gyermektelenség három – 15, 20, 25%-os – scenárióját fogjuk feltételezni.

2. táblázat

Mért és becsült gyermektelenség az egyes évjáratokban a közép-kelet-európai országokban (1955, 1965 és 1975-ben született nők) (%)

Születési évjáratok	Gyerme- telenség	Becsült gyermektelenség			
		1955	1965		1975
Országok	tényadat	alsó becslés	felső becslés	alsó becslés	felső becslés
Észtország	7,1	7,9	8,0	12,5	14,7
Lengyelország	9,8	13,4	13,6	21,8	25,3
Csehország	6,3	7,6	8,0	15,7	17,9
Szlovákia	10,0	11,2	11,4	17,4	22,0
Magyarország	8,3	9,7	9,9	16,0	20,6
Románia	10,2	13,2	13,5	18,2	21,8

Forrás: Sobotka 2005:21.

3. táblázat

A gyermektelenek részaránya a 33 és 38 éves nők körében, a különböző éveken születettek körében (%)

Születési évjárat	Életkor	
	33	38
1960	11,48	9,58
1965	13,29	10,17
1970	18,64	13,73
1975	26,43	19,11
1980	34,32	

Forrás: Továbbvezetett népesség- és népmozgalmi adatok (a népszámlálási népesség és a népmozgalmi népesség eltérései miatt nem teljesen összehasonlítható adatok).

EGY, KÉT VAGY TÖBB GYERMEK?

A termékenységre vonatkozó mikroszintű közgazdasági és pszichológiai megközelítések a gyermektelenség és a szülőség közé húznak éles határvonalat, hiszen a van és a nincs, a szülői szerep megélése vagy meg nem élése között nem fokozatbeli, hanem minőségi különbségek vannak. A gyermektelenség esetében nincsenek gyermektől eredő boldogság-hozadékok, se a gyermekvállalásból származó költségek, vagyis nem rendelkezünk a gyermekvállalásból eredő pszichológiai értékekkel, hozadékokkal, de a gyermeknevelés gondjai sem terhelnek minket (vö. a „value of children” irányzat, Fawcett 1973).

Akik a gyermekvállalás költség-hozam megfontolásait érvényesítik – legyen szó itt gazdasági vagy pszichikai tényezőről –, azok számára egy gyermek a gyermekvállalás szinte valamennyi „előnyét” meghozza, és a költségek minden típusát előidézi. A következő gyermekek – e megközelítés szerint – nem járnak minőségileg eltérő helyzettel, ám a csökkenő hozadékok alapelve szerint csökkenő „többletboldogságot” és többletköltséget eredményeznek.

A szociológiai megközelítések szerint az „egykeséggel” és a „sokgyerekességgel” is előítéletesség jár együtt: azaz a kétgyermekesség társadalmi elismertséggel járt, de az is hangsúlyozásra került, hogy a társadalmi normák és elvárások, ha lassan is, de változnak (Blake 1968, idézi Andorka 1987).

A kétgyermekes családmoddellnek a születésszabályozást alkalmazó modern társadalmakban van egy „mágiája”, ami ellentmondani látszik a költség-hozson elemzési megfontolásoknak. E „mágia” egyrészt abban nyilvánul meg, hogy legtöbbször a kétgyermekes családmoddellt tartják ideálisnak (S. Molnár 2011), másrészt

– és tulajdonképpen emiatt lehet létjogosultsága a „mágia” szónak –, hogy gyermekvállalási terveiket a két gyermeket tervezők tudják leginkább megvalósítani. Sőt a több gyermeket tervezők is gyakran két gyermeknél „állnak meg”, és végül az egy gyermeket ideálisnak tartók is kétgyermekesekké válnak (Morgan–Rackin 2010). E „mágikusság” a korábbiakban bemutatott, a XX. század második felét leíró magyarországi tendenciákban is megmutatkozik.⁸ Milyen indokunk van tehát „kétségbe vonni” a kétgyermekes családmódel univerzalitását?

A kiindulópontot azok az elemzések adják, amelyek szerint a rendszerváltást követő időszak egyik új jelensége az egygyermekes családmódel elterjedése (Adveev 2003). Ezen elemzések éppen azt emelik ki, hogy a rendszerváltás – különösen a volt Szovjetunió országaiban – radikálisan átrendezte (magnövelte) a gyermekvállalás költségeit, és egyben érintetlenül hagyta a gyermekvállalás hozadékait. Az ártámogatások megszűnése, a gyermekellátó intézmények leépülése, az elszegényedés, az oktatási költségek növekedése radikálisan megemelte a gyermekvállalók költségeit, a társadalmi egyenlőtlenségek növekedése pedig a gyermekvállalás relatív költségeit húzta szét. Ilyen kontextusban egyre ésszerűtlenebb több gyermeket vállalni, hiszen a gyermekvállalásból eredő boldogság és egyéb pszichológiai hasznok alig nőnek a második vagy további gyermekek megszületésével. (Ez látszik az ún. Fishbein–Ajzen-kérdésekre adott válaszokkal, amelyek szerint a gyermekvállalás előnyei az első gyermeket követően csökkennek.) A racionalitás kényszere – és a racionálisan gondolkodók száma – válsághelyzetben, bizonytalanságban erősödik, tehát egyre inkább egy gyermeket fognak vállalni. A tartósan megmaradó társadalmi norma, a kétgyermekes családmódel normája persze továbbra is él(het), de a tényleges gyermekszám végül a társadalmi normák és az egyéni megfontolások együttes „eredményeként” jön létre. Mindezeket figyelembe véve indokolt külön megvizsgálni, hogyan alakultak a paritás szerinti gyermekvállalás esélyei.

Az első paritás szerinti élveszületések valószínűsége a termékenység adatbázis alapján Magyarországon a kilencvenes évek végétől csökken, illetve alacsony szinten stabilizálódik. (vö. 5a ábra). Azt tudjuk, hogy a halasztás következtében az első gyermek vállalási esélyeinek – amíg a halasztás tart – csökkenniük kell (5a ábra), illetve alacsony szinten kell maradniuk; ennek megnyilvánulását láttuk a Bongarts–Feeney-formula első gyermekre eső kTFR-jének alakulásában a megelőző fejezetben. Ezzel egy időben, amennyiben kizárólag halasztásról van szó, azaz arról, hogy a nők később kezdik gyermekvállalási karrierjüket, a második és további gyermekek megszületése esélyének *nem kell megváltoznia*.

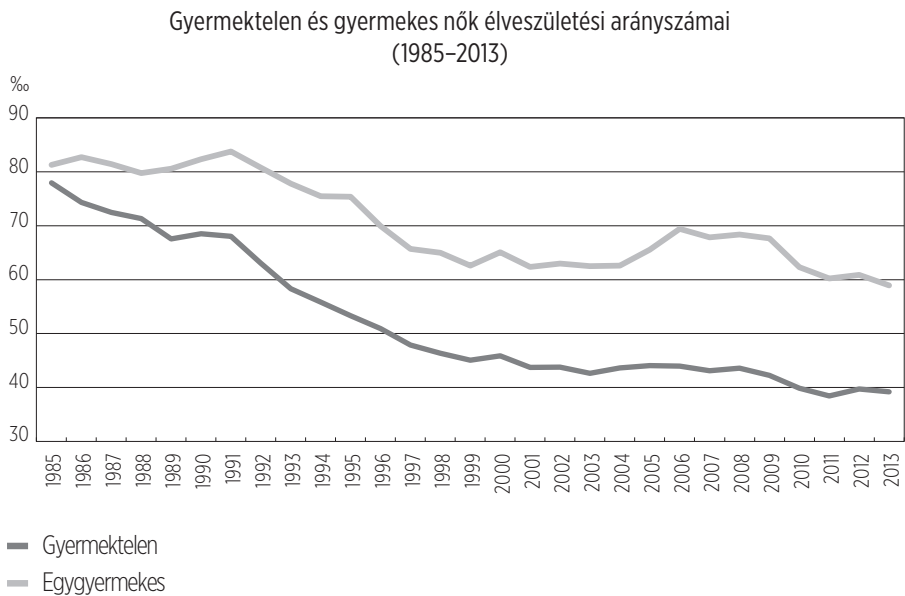
⁸ Itt most nem térünk ki azokra a mindennap életben unos-untalan megfogalmazódó „igazságokra”, hogy „egy gyerek nem gyerek”, a „gyerekeknek testvérré van szüksége” stb.

Nem várunk lényeges változást a harmadik és a további gyermekek megszületése esetében, mert a preferenciaelmélet (Hakim 2003) alapján azt feltételezzük, hogy a három- és többgyermekes családok egy erősen családcentrikus értékrendszerhez kötődnek, amelyet a rendszerváltozás következtében átalakuló viszonyok kevésbé érintettek.⁹ A harmadik és további gyermekek megszületésének valószínűsége nem is csökkent az elmúlt negyedszázadban (vö. 5b ábra).

Összefoglalóan: számtalan jelét láthatjuk annak, hogy a gyermeket vállalók gyermekszám szerinti összetételében is változás következik majd be. A kétgyermekes családmódel térvesztését a gyermektelenség növekedésén túl az egygyermekesek térnyerése okozhatja. Az egygyermekesek térnyerését a gyermeknevelés költségeinek emelkedése, illetve a gyermekek humán erőfeszítéseinek növelése motiválhatja, a sokgyermekes családok stabil tömbjének megmaradását azok erős értékorientációja és részben társadalompolitikai megerősítésük ösztönözheti.

5a. ábra

Gyermekszám szerinti termékenységi mutatók (%)

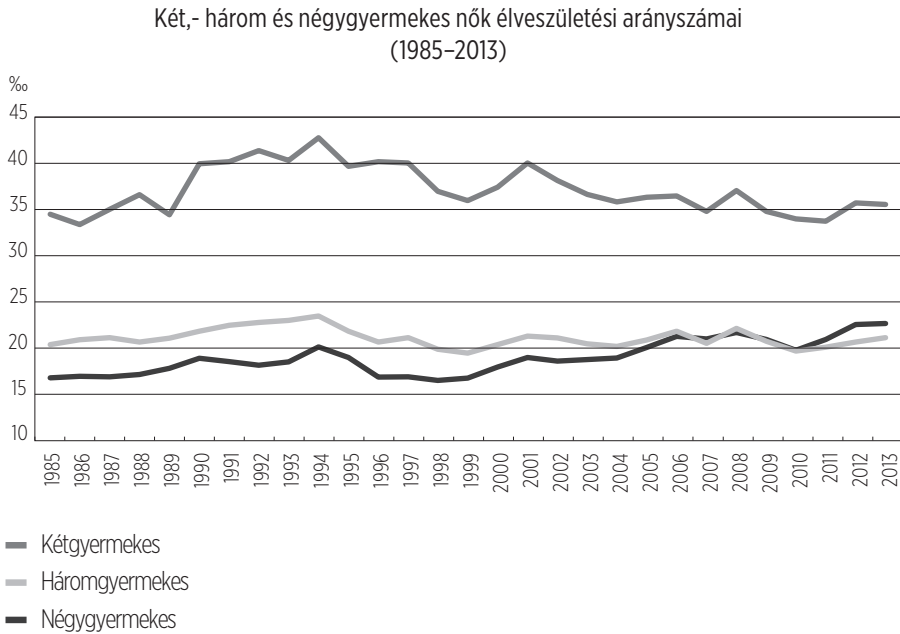

Forrás: KSH (2014).

⁹ Itt nem térünk ki a mozaikcsalád terjedésének és a több párkapcsolatos termékenységgel összefüggő problémákra, amelyet a gyermekek perspektívájából másutt részletesen elemeztünk (Spéder 2014b; Murinkó–Spéder 2014).

5b. ábra

Gyermekszám szerinti termékenységi mutatók (%)

Forrás: KSH (2014).

„GYERMEKSZÁM-SZCENÁRIÓK”

A 40–44 éves női korosztály (majdnem) befejezett termékenységének becslése során az előzőekben kidolgozott megfontolásainkat kívántuk érvényesíteni. Kiindulásként a 2005-ben 40–44 éves nők termékenységének *családnövekedési valószínűségeit* használtuk, amelyek megfelel a 2005-ben a 40–44 éves nők gyermekszám szerinti megoszlása (vö. 1. táblázat utolsó oszlopa).

A családnövekedési valószínűségek alakulását illetően a következő feltételezéseinket fogalmaztuk meg, illetve érvényesítettük:

1. A gyermektelenség növekedni fog. Becsléseink szerint az 1975-ös évjárat gyermektelensége 2015–2020 között 17–18%-os lesz, és az azt követő korosztályoké ennél is magasabb értéket vesz majd fel. Ugyanakkor nem zárható ki „a rendszerváltozási sokk” hipotézise és egy esetleges „előrehozási” folyamat sem. Ezért három alternatív scenárióval dolgoztunk, amelyek a gyermektelenség 15, 20 és 25%-os alternatíváit különbözteti meg.

2. Az egygyermekes nők részarányának növekedése a második gyermekek megszületésének csökkenő valószínűsége miatt. A csökkenés mértéket tekintve a támpontot az első paritás szerinti élveszületési valószínűségek kilencvenes évek elejéhez mért csökkenésének mértéke adta.¹⁰ A második gyermeket elérők részarányának becslése során tehát a 2005-ben jellemző családnövekedési valószínűségeket a fenti arányszámmal lefelé korrigáltuk.
3. Végül azt feltételeztük, hogy a három, négy és további gyermekekre vonatkozó családnövekedési valószínűségek nem fognak érdemben változni. (Némi növekedést itt sem lehet kizárni, ám eredményeinket ez csak minimálisan változtatná meg.)

A fenti feltételezések alapján becsült családnagyság szerinti megoszlásokat és termékenységi arányszámokat a 4. táblázat mutatja. A feltételezések szerint a kétgyermekes családmodell visszaszorul, az egygyermekes családmodell pedig erőteljesen előretör. (Ne felejtjük el, a két-, illetve többgyermekes családban élő gyermekek sokkal többen lesznek, hiszen az egyik az összes gyerek egyötödét fogják kitenni.) Végül a befejezett termékenységi arányszám a fentiek alapján az 1,44–1,66 közötti sávban helyezkedik majd el.

4. táblázat

Az adott időpontban 40–44 éves nők megoszlása a ténylegesen megszületett és a becsült gyermekek száma szerint (%)

Gyerekszám	Tény		Becslés		
	2000	2005	2020/2025	2020/2025	2020/2025
Nincs gyermek	7,8	8,5	15,0	20,0	25,0
1	20,0	21,3	33,0	31,1	29,1
2	51,1	47,5	34,9	32,8	30,8
3	15,0	16,2	12,2	11,5	10,7
4	3,6	4,0	3,0	2,8	2,7
5+	2,3	2,6	1,9	1,8	1,7
Összesen	100	100	100	100	100
(Átlagos gyerekszám)	(1,959)	(1,959)	(1,66)	(1,53)	(1,44)

Forrás: KSH (2006) és a szerző becslése.

¹⁰ Számításaink szerint az 1990–94 közötti második gyermek megszületésének valószínűsége 2001–2005 között 20%-kal csökkent, így 0,8-es korrekciós tényezőt használtunk.

ÖSSZEGZÉS HELYETT

Elemzéseinkben az új társadalmi rend körülményei közepette kialakuló családmódel néhány kontúrját kívántuk megrajzolni. Korábban mi is, mások is részletesen szóltak arról, hogy a mintaváltás következtében a hazai házasságkötés és gyermekvállalás modellje átalakul, hogy a halasztás révén a társadalom a késői gyermekvállalás Nyugat-Európában régóta ismert modelljére tér át (Kapitány 2010; S. Molnár, 2011; Spéder 2014b). Az is közismert, hogy a gyerekek egyre nagyobb része születik házasságon kívül, de mégis tartós párkapcsolatban (S. Molnár-Pongrácz 1998, S. Molnár 2003). Végül nem tárgyaltuk azokat a demográfiai folyamatokat – válást, szétköltözés, összeköltözés –, amelyek következtében családok egyszülőssé, mozaikcsaláddá válnak (vö. Földházi 2008, Somlai 2012; Murinkó–Spéder 2014). Jelen tanulmányban a Bongaarts–Feeney-formula használatával, illetve a paritás szerinti élveszületési arányok vizsgálatával azt kívántuk körülhatárolni, hogy a mai fiatal generációkat tekintve milyen befejezett termékenység és családnagyság szerinti megoszlásokat várhatunk. Elemzéseink szerint a gyermektelenek és az egygyermekesek részarányának növekedésével, a kétgyermekesek csökkenésével, illetve a három és több gyermekesek alig változó arányaival számolhatunk. Amennyiben tehát nem következnek be lényeges változások, a befejezett gyermekszám csökkenése várható.

IRODALOM

- Adorka Rudolf (1987): *Gyermekszám a fejlett országokban*. Gondolat, Budapest.
- Avdeev, A. (2003): On the way to one-child life: are we beyond the point to return? Some considerations concerning the fertility decrease in Russia. In Kotowska, I. E. and J. Joźviak (eds.): *Population of Central and Eastern Europe. Challenges and Opportunities*. Statistical Publishing Establishment, Warsaw, 139–163.
- Berrington, A. (2004): Perpetual postponers? Women's, men's and couple's fertility intentions and subsequent fertility behaviour. *Population Trends*, 117, 9–19.
- Blake, J., (1964): Are babies consumer durables? *Population Studies*, vol. 22. No. 1. 5–25.
- Bongaarts, J.–Feeney, G. (1998): On the quantum and tempo of fertility. *Population and Development Review*, 24(2), 707–726.
- Debest, C.–Mazuy, M. (2014): Childlessness: a life choice that goes against the norm. *Population & Societies*, No. 508. p. 4.
- Dornseiff, J.-M.–Sackmann, R. (2002): Zwischen Modernisierung und Re-Traditionalisierung. Die Transformation von Familienbildungsmustern im lebenslauf ostdeutscher Frauen am Beispiel der Geburt des Zweiten Kindes. *Zeitschrift für Bevölkerungswissenschaft*, Jg. 27/1. 87–114.
- Fawcett, J.T., eds. 1973. *Psychological perspectives on Population*, New York, Basic Books
- Földházi Erzsébet (2008): Az első házasság felbomlása – eseménytörténeti elemzés. *Demográfia*, 51. évf. 1. sz. 79–111.
- Dorbritz, J. (2005): Kinderlosigkeit in Deutschland und Europa – Daten, Trends und Einstellungen. *Zeitschrift für Bevölkerungswissenschaft*, Jg. 30. No. 4. 359–408.
- Dorbritz, J.–Ruckdeschel, K. (2005): Kinderlosigkeit in Deutschland – Ein europäischer Sonderweg? Daten, Trends und Gründe. In Konietzka, D. and M. Kreyenfeld (Hrsg.): *Ein Leben ohne Kinder: Kinderlosigkeit in Deutschland*, Opladen, VS Verlag für Sozialwissenschaften 45–81.
- Goldstein, J.–Lutz, W.–M. R. Testa, M. R. (2003): The emergence of sub-replacement family size ideals in Europe. *Population Research and Policy Review*, 22: 479–496.
- Hakim, C. (2003): A new approach to explain fertility patterns: Preference theory. *Population and Development Review*, Vol 29. No. 3. 349–374.
- Heaton, T. B.–Jacobson, C. K.–Holland, K. (1999): Persistence and Change in Decisions to Remain Childless. *Journal of Marriage and Family*, 61(2): 531–539.

- Kapella, O.-de Liedekerke, A.-C.-de Bergeyck, J. (2012): Facets and Preconditions of Wellbeing of Families – Results of Future Scenarios. In Euteneuer, M. (ed.): *Wellbeing of Families in Future Europe. Challenges for Research and Policy*. FAMILYPLATFORM – Families in Europe, Vol. 1.
- Kamarás Ferenc (2012): A születések és a termékenység hazai irányzatai. *Demográfia*, 55. évf. 4. sz. 243–267.
- Kapitány Balázs (2010): A kései gyermekvállalás kockázatai. *Korfa*, 2. sz. 3. KSH NKI, Budapest.
- Keizer, R.-Dykstra, P. A.-Jansen, M. D. (2008): Pathways into childlessness: Evidence of gendered life course dynamics. *Journal of Biosocial Science*, Vol. 40. 863–878.
- KSH (2006): *Termékenységi adattár 1995–2005*. Budapest, KSH
- Morgan, S. P.-Rackin, H. (2010): The correspondence between fertility intentions and behavior in the United States”. *Population and Development Review*, 36(1), 91–118.
- Murinkó Lívia–Spéder Zsolt (2014): Children’s experiences of mothers’ partnership dissolution and re-partnering: differences between union types and cohorts. Prezentáció az EPC2014 konferencián. Budapest, június 25–28. Letölthető: <http://epc2014.princeton.edu/m/abstracts/140044>
- Mynarska, M.-Matysiak, A.-Rybinska, A.-Tocchioni, V.-Vignoli, D. (2013): *Diverse Paths into Childlessness over the Life Course*. ISID Working Papers, Warsaw, No. 34.
- Ohlsson-Wijk, S. (2011): Sweden’s marriage revival: An analysis of the new-millennium switch from long-term decline to increasing popularity, *Population Studies: A Journal of Demography*, Vol. 65. No. 2, p. 183-200
- Pongrácz Tiborné (2007): A gyermekvállalás, gyermektelenség és a gyermek értéke közötti kapcsolat az európai országokban. *Demográfia*, 50. évf. 2–3. sz. 197–219.
- Rallu, J.-L.-Toulemon, L. (1994): Period Fertility Measures: The Construction of Different Indices and their Application to France, 1946–89. *Population: An English Selection*, Vol. 6 (1994), 59–93.
- S. Molnár Edit (2003): Házasságon kívüli szülések a XX. század utolsó évtizedeiben. In: Spéder (szerk.): *Család és népesség – itthon és Európában*. Budapest: KSH Népeségtudományi Kutatóintézet–Századvég, 65–85.
- S. Molnár Edit (2011): A közvélemény gyermekszám-preferenciáinak alakulása Magyarországon az elmúlt évtizedekben. In Pongrácz Tiborné (szerk.): *A családi értékek és a demográfiai magatartás változásai. Kutatási Jelentések* 91. KSH NKI, Budapest, 69–93.

- S Molnár Edit–Pongrácz Tiborné (1998): Az 1995-ben házasságon kívül szült nők életforma-választásainak vizsgálata. In: S. Molnár–Pongráczné–Kamárás–Hablicsek (szerk.): *Házasságon kívüli szülések*. KSH Népeségtudományi Kutatóintézet, Kutatási Jelentések 61., 55–156.
- Sobotka, T. (2005): Childless Societies? Trends and projections of childlessness in Europe and the United States. p. 47. (Paper presented at the annual meeting of the Population Assotiation of America).
- Somlai Péter (2013): *Család 2.0. Együttélési formák a polgári családtól a jelenkorig*. Napvilág Kiadó, Budapest.
- Spéder Zsolt (2004): Gyermekvállalás és a párkapcsolatok átalakulása. In Kolosi-Tóth–Vukovich (szerk.): *Társadalmi riport 2004*. TÁRKI, Budapest, 137–151.
- Spéder Zsolt (2014a): A gyermekvállalás halasztásának hatása a magyarországi termékenységre: a kiigazított teljes termékenységi arányszám, *Korfa*. Népesedési hírlevél, 1. sz. 4. Budapest, KSH NKI.
- Spéder Zsolt (2014b): A folyamatosan átalakuló család az ezredforduló Magyarországn. *Vigilia*, 5. sz. 332–342.
- Spéder, Zs.–Kapitány, B.(2009): How are Time-Dependent Childbearing Intentions Realized? Realization, Postponement, Abandonment, Bringing Forward. *European Journal of Population*, Vol. 25. No. 4. 503–523.
- Szalma Ivett–Takács Judit (2012): A gyermektelenséget meghatározó tényezők Magyarországon. *Demográfia*, 55. évf. 1. sz. 44–68.
- Tanturi, M. L.–Mencarini, L. (2008): Childless or Childfree? Path to Voluntary Childlessness in Italy. *Population and Development Review*, Vol. 34. No. 1. 51–77.
- Tóth Olga–Dupcsik Csaba (2007): Családok és formák – változások az utóbbi ötven évben magyarországon. *Demográfia*, 2007. 50. évf. 4. szám 430–437.,